

FIGYELŐ

A mai helyes nyelvszemlélet

Ebben a kis dolgozatban, ahogy a cím is mondja, csak a mai helyes nyelvszemléletről lesz szó. Sajnos azonban ezt sem tudjuk teljes egészében és részletesen tárgyalni. Csak a legalapvetőbb kérdéseket vetjük fel és oldjuk meg erőnkhez mérten. Azonban már ez is nagy haladás lesz nálunk, vajdasági magyaroknál, ha tekintetbe vesszük, hogy a felszabadulás óta Nikolyszki V. J. és Jakovlyev N. **Így tanultak az emberek beszélni** című füzete volt az egyetlen, mely nyelvi kérdést tárgyalt.

A nyelv, mint a gondolat közvetlen konkretizálása, ahogy azt már Marx és Engels megírták, a gazdasági alap felépítményei közé tartozik, mely magán viseli a társadalom fejlődésének minden fokozatát, minden árnyalatát. Hosszú idő kellett ahhoz, hogy a különböző misztikus magyarázatoktól az ember eljuthasson a mai korig, a tudományos megállapításokig. S ez nem is következhetett előbb be. A marxizmus kellett hozzá, az a tudomány, mely mindent a maga valóságában vizsgál. A marxista nyelvszemléleten kívül van még manapság is több elmélet, melyek, habár sokszor burkoltan is, de idealisták.

A mai helyes nyelvszemléletet Nikoláj Jakovlyevics Marr állította fel a marxi-lenini társadalomfejlődés-tan alapján. Ő az, aki a nyelvet, a megelőző korok nyelvészeitől eltérően, nem mint különálló jelenséget vizsgálta, hanem figyelembe vette mindazokat a körülményeket, melyek keletkezését és fejlődését előidézték. Így figyelembe vette és megállapította, hogy a gazdasági alap és a társadalmi formák változása, melyet a termelőeszközök fejlődése idéz elő; a nyelv szerkezeti, lekszikai és nyelvtani formáját is megváltoztatják.

A társadalmi formák átalakulásával megváltozhat a szó tartalma, azaz jelentése is. Vegyük, például, a „jó“ szót és vizsgáljuk meg kicsit részletesebben. Ha ennek a szónak a jelentését a társadalmi formák megváltozásával párhuzamosan vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy más jelentése volt a rabszolgarendszerben, más a feudalizmusban, más a kapitalizmusban és más jelentése van ma. Tulajdonképpen

mindig „jót“ jelent. Azonban ez a „jó“ a társadalmi formák megváltozásával mindig másra és másra vonatkozik. Így a feudalizmusba jó volt az, aki a feudalista vagy az egyház érdekét szolgálta. A kapitalizmus megjelenésével, mivel megváltozott a társadalmi berendezkedés, megváltozik a szó jelentése is. Most már nem az a jó, aki a beteges, haláltusát vívó feudalizmus és egyház érdekét szolgálja, hanem az, aki ennek helyébe az új, az időben haladó és életreható kapitalizmus megteremtéséért küzd. Ma már amint tudjuk, szintén másra vonatkozik ez a „jó“.

De nemcsak a szó jelentése, illetve tartalma eshet át változáson, hanem megváltozhat annak nyelvtani jelölése is. Gondoljunk csak középkori kódexeinkre, melyek majd mind más helyesírás szerint íródtak. Sokszor ugyanaz a másoló ugyanazt a hangot más és más jelekkel jelölte. Miért van ez? A felelet nem is olyan nehéz, ha tudjuk, hogy a középkorban nem volt kiemelkedő, irányító irodalmi központunk. Gondoljunk csak arra, hogy akkoriban Magyarország fejedelemségekre, érsekségekre stb.-re volt felosztva. Gondoljunk csak arra, hogy minden középkori kolostorunk egy-egy irodalmi központot jelentett, amelyek függetlenek voltak egymástól, nem volt közöttük semmiféle kapcsolat, amely lehetővé tette volna egy egységes, magyar helyesírás megteremtését. Ezért van az, hogy kódexeinkben olyan sokféle az egyes hangok jelölése. Tehát ebből az következik, hogy a nyelv nemcsak magában változik, hanem élete és változása visszatükrözi azt a szociális és társadalmi környezetet, amelyben él. Az egyes szavak jelentése pedig megfelel a termelőeszközök fejlődése által előidézett és meghatározott elméleteknek.

Már a nyelv fejlődésének vizsgálata közben megállapította, hogy **szoros kapcsolat van a forma (alak) és tartalom között. A szónak forma által meghatározott jelentése visszatükrözi a társadalmi körülményeket.** A forma és tartalom változása együtt jár. Ezt könnyen be is bizonyíthatjuk. Vegyük például: jó, rossz, ellenség, terv, hős, élmunkás stb. szavakat és cseréljük fel a hangok sorrendjét, vagy vegyünk el egy-egy hangot a szavakból, akkor teljesen más értelmű vagy értelmetlen szót kapunk. Tehát a forma határozza meg a tartalmat és fordítva. A szó forma által meghatározott jelentése a tartalom felfogásakor elmélyíti és elősegíti annak időszerű megértését. Ezt láthattuk az előbbi példából, amikor a „jó“ szó jelentését, illetve jelentésének változását vizsgáltuk a társadalom fejlődésével párhuzamosan.

A kapcsolat a nyelv, helyesebben az egyes szavak és a gondolat között ma már elvitatathatlan. Tudjuk ugyanis nagyon jól, hogy gondolatainkat a nyelv, illetve szavak segítségével fejezzük ki. Tehát a „szó a gondolat anyagi megtestesítője“.

Arról, hogy mikor és hogyan jelentkezett a nyelv, azt hisszük, nem kell sokat beszélnünk. Mindannyian tudjuk, amit Engels mondott a **Természet filozófiája** című művében, hogy a munka teremtette az embert. Sokan most feltehetnék a kérdést: mi köze a nyelv megjelenésének és fejlődésének a munkához? Több, mint amit nagyrésztünk még csak el is képzelhet. Az ősember csoportok-

ban élt, a természet által kényszerített közös munka pedig megkövetelte, hogy az emberek valami úton-módon megértsék egymást. Munka közben a kéz és a szem le volt kötve. Tehát a mimika, mint az emberek egymás közötti megértésének elsődleges eszköze, nem jöhetett számításba. Az ember most kénytelen volt valami más úton megértetni magát társaival, hogy a munka végzése sikeresebb legyen. **A nyelv szabad volt és így megjelent a beszéd kezdetleges formája, az artikulátlan (tagolatlan) hang.** De Marr a hangos beszéd vizsgálása közben visszanyúlt az ezt megelőző „kinetikus“ nyelv, vagyis a taglejtés korába s kiemelte, hogy a hangos beszéd még a mimika egyes maradványait megtartotta. Ezt mi is tapasztalhatjuk a mindennapi életben, amikor beszéd közben az úgynevezett hangos beszédet kísérjük taglejtésekkel. Ilyenek: bólintás igenléskor, fejrázás tagadáskor, kézmozdulat: állj! rajta! jelentéssel. Marr feljegyzett még olyan eseteket is, ahol a mimika mindmáig egyetlen gondolatközlő eszköz. Erre példa az ausztráliai Warramunga törzs özvegyasszonyainak viselkedése, akik férjük elhalálása után gondolataikat egy évig csak gesztusokkal nyilvánítják ki.

Az ősnyelvek formailag és tartalmilag nagyon szegények voltak. Ez azzal magyarázható, hogy a nyelv megjelenések egymással laza kapcsolatban álló közösségekről beszélhetünk. Ebben az időben még a hangok jellege is bizonytalan volt, mert az ember szájpadrása csak hosszabb fejlődés után vált alkalmassá az artikulált hangok kiejtésére. Amint fejlődik az emberi szájpadrás, vele párhuzamosan megjelenik az artikulált (tagolt) beszéd is. Most már van magán- és mássalhangzó!

Az ősszavak rendkívül sokértelműek voltak, mert az ősember számára az állatok egyszerűen csak elejtendő vadak voltak. Jelölhette őket közös szóval. Sokszor egyes állatfaj megjelölését és annak megértését a mimika is kiegészíthette. Ahogy differenciálódott a társadalom, úgy vált szükségessé az egyes tárgyaknak új szóval való jelölése. Tehát differenciálódott a nyelv is.

A beszéd elsődleges formája a teljes mondat volt, mely egy gondolatot fejez ki. Buszlajev orosz nyelvész szerint „a mondat a beszéddel együtt keletkezett“. Marr azt mondja: „Hajdanában egyáltalában nem voltak igék; a cselekvést vagy állapotot olyan jelentőségű főnevekkel fejezték ki, amelyekhez más, olyan alárendelt szerepű nominális elemek járultak, amelyekből névmási elemek alakultak ki“.

Régebben nem volt semmiféle ragozás, sem rag. A mondat értelmét a szórend határozta meg s mihelyt megváltozott a szórend, megváltozott a mondat értelme is.

Éppen így nem volt egyes- és többesszám sem. **Az egyes és többesszám megkülönböztetése csak akkor vált szükségessé, amikor az egyén kezdett kiválni a közösségből.**

Most kísérjük figyelemmel és vizsgáljuk meg Marr glotokónikus elméletének lényegét. Kezdjük a nemzetiségi szervezetről.

Mondhatjuk-e azt, hogy a nemzetiségek nyelve előbb jelentkezett, mint a nemzetségi szervezet? Határozottan kijelenthetjük.

hogyan nem. A nyelv társadalmi felépítmény, nem jelentkezik egyedül, azaz függetlenül attól a társadalmi rendszertől, amelynek tulajdonképpen megfelel. Tehát logikus, hogy egyes nemzetségek megjelenése előtt nem beszélhetünk nemzetségi nyelvről, mert előbb a törzsrendszer volt a társadalmi forma és a nyelv is ennek felelt meg. A termelőeszközök fejlődésével a törzsrendszer fokozatosan halad a nemzetségi szervezet felé. Ez a fejlődés pedig maga után vonta a nyelv fejlődését is.

Bebizonyíthatjuk-e hogy a törzsszövetségek nyelvét, mely a törzsrendszer egyik fejlettebb formája, a törzsszövetség létrejötté vonja maga után? — Igen. A törzsszövetség egyesíti az egyesült törzsek nyelvét is. E törzsek nyelvéből kialakul egy, az egész szövetség nyelve. A szövetségi törzsek nyelve pedig törzsszövetségi dialektussá (tájnyelvvé) alakul. Hogy egy ilyen közös szövetségi nyelv alakulhasson ki, a törzseknek a létfenntartásért folytatott harcban szükségszerűen egyesülniök kell egy szövetségbe, mellyel egyúttal megteremtődik a feltétel egy szövetségi nyelv kialakulásához is.

Ha a nemzet különbözik a nemzetségtől és szorosan összefügg az államalakítással, vajjon akkor eredetére nézve a szó összefüggésben van-e az államalakítással? Természetes, hogy igen. Az állam keletkezésével megalakul az állami nyelv is. Tovább már nem fejlődhet mint nemzetségi, mert maga a nemzetség is, mint szervezett egység, szétbomlik. Az állam pedig most egy fejlettebb, bonyolultabb formát képvisel, amelytől a nyelvnek sem szabad nagyon lemaradnia. Ez a nyelv már nem azonos a nemzetségi szervezet nyelvével.

Hogy keletkeztek a nemzeti nyelvek? Úgy jelentkeztek-e, mint a nemzetségi és szövetségi nyelvek összeolvadása, mely aztán alkalmazkodott az új társadalmi forma körülményeihez, azaz az állami berendezkedés formáihoz? Logikus, hogy igen. Ha a történelmi események azt bizonyítják, hogy a nemzetségi szervezet előbb volt, mint az állam, akkor nagyon természetes, hogy egy fejlettebb társadalmi forma — az állam — megjelenésével a nyelv is szükségszerűen áttér a nemzetségről az államra, hogy megfelelhessen annak. Ennek fejlődését a termelőeszközök fejlődése idézi elő, éppen úgy, mint a társadalmi formák változását is. Mivel az állam megjelenésével alapjában véve most már csak egy nemzet uralkodik, a nemzetségi nyelvből az új társadalmi és szociális viszonyok közé kerülve kialakul egy új nyelv, a nemzeti. Itt úgy kell értelmeznünk az egészet, hogy az írás fejlődésével és térfoglalásával az uralkodó nemzet ráerőszakolja nyelvét az elnyomottakra. Így egyes nyelvek kihalnak, mivel a fejlődés és a lét lehetősége csak egy nyelv számára van biztosítva. A nyelvek tehát a társadalmi fejlődésnek ezen a fokán nagy változásokon esnek át, hogy kielégíthessék az új rendszer követelményeit.

A nemzeti nyelv kialakulásához vezető út lehet más is. A történelmi és gazdasági tények egymásra utaltságában szerepet játszhat a nyelvek kereszteződése is. Erre példa a kelta nyelvek keresztező-

dése egymás és a latin nyelvek között, melyből így keletkeztek a román nyelvek.

Ha a törzsek nyelvéből fejlődött ki a nemzetségek nyelve, ebből pedig a nemzeti, hol van akkor az egységes ősnelv? Erre nagyon egyszerű és pontos feleletet adhatunk. Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a soknyelvűségtől haladunk az egységes nyelv felé, nem pedig fordítva. Ha nem volt ősnemzet, akkor logikus, hogy nem beszélhetünk egységes ősi nyelvről sem.

Vajjon a nemzetségi, népi és nemzeti nyelvek azonosak-e egymással, vagy pedig minőségi különbség van közöttük? Nagyon természetes, hogy nem azonosak, minőségben különböztek egymástól. A nép nem ugyanaz, mint a nemzetség, ebből kifolyólag a népnelv sem egyeztethető össze a nemzetséggel. Jobban mondva összeegyeztethető, de nem azonos, mert különbség van köztük. Például, a román nyelvnek, habár kelta és latin eredetűek, mégsem nevezhetjük őket sem keltának, sem latinnak, mert mind a kelta, mind a latin nemzeti nyelv, a román nyelvek pedig nemzet-csoportot képviselnek, (francia, olasz, román stb.). A román nyelvek között van valami közös vonás ugyan, de minőségileg mégsem azonosak.

Mondhatjuk-e, hogy nyelvek az egyik minőségi összetételből egy másikba mennek át, vagy egyik nyelvtípusból a másikba? Igen. Ha a nemzetségi és a népnelvek között minőségi különbség van, vagyis az egyik nyelvtípusból egy másik nyelvtípus keletkezik, ez akkor egyúttal minőségi átmenetet jelent az egyikből a másikba.

Az írásos és írás nélküli nyelvek fejlődése adhat-e új nyelvtípust? Adhat. Az írás nélküli nyelv rendszerint egyszerű kifejezéseket foglal magába. Az írott, irodalmi nyelv, ezt az egyoldalúságot és egyhangúságot a mondanivalóban igen ügyesen kikerüli azzal, hogy ilyenkor több idő van gondolkodásra és válogathatunk a kifejezések között. Az írás fejlődése és elterjedése adhat egy új típusú nyelvet, és pedig: először az irodalomban, ennek elterjedésével pedig a köznyelvben is.

Az átmenet az egyik nyelvtípusból a másikba adhat-e új minőségű műveltséget? Igen. A szavak mennyiségi felhalmozódása a nyelvben, a termelőeszközök és az ideológia fejlődésével gazdagítja az illető nyelv szókincsét, jelentéstanát. A nyelvtanba is hozhat be új formát s ezáltal egy új típusú nyelvet ad, mely hangtani szempontból más, mint az előbbi.

Vajjon egységes-e a nemzeti nyelv az osztálytársadalomban? Bizonyos részben igen, mert ugyanazon nyelvtípus minden osztály nyelve. Másrészt a nyelv magán viseli a környezet sajátosságát is. Éppen ezért a nyelvésznek nem elég csupán az irodalmi nyelv ismerete, hanem hogy teljes képet kaphasson a nyelvről, ismernie kell a köznyelvet is. Ugyanakkor a nyelvész a társadalmi osztály nyelvek tanulmányozása közben — a szókincsből, jelentéstanból stb. — megismerkedik a szociális helyzettel is, melyben az osztálytársadalom egyes rétegei élnek.

Tehát ezek a tételek lennének a mai helyes nyelvszemlélet legfontosabb alapelvei. Ami Marr nyelvszemléletében a legértékesebb,

az a soknyelvűségtől való haladás az egységes nyelv felé. Evvel a szemléletével megdöntötte a koráig fennálló különféle idealista elméleteket.

Befejezésül még leszögezhetjük, hogy a nyelv is éppen olyan felépítménye a gazdasági alapnak, mint a művészet bármely ága, Marr szavaival élve: „A társadalom vetülete“. Keletkezésében és fejlődésében világosan visszatükrözi a társadalmi fejlődés minden szakaszát, minden mozzanatát. Ezért, ha meg akarjuk érteni a nyelvet és fejlődését, nem szabad kiszakítanunk a társadalomból, nem szabad elkülönítenünk az embertől, a dolgozó és mindennapi életben egymásrautalt embertől.

Madarász András

Forrásmunka: Mescsanyinov „Novoe ucsenije o jaziku na szavremenom etápe rázvitija“ c. tanulmánya a „Ruszkij jazik v skolje“ folyóirat 1948 januári számában. Ezenkívül különböző könyvek és brosurák.